

Klostren i det medeltida Sverige

– en översiktlig sammanställning

Av Jan O.M. Karlsson

Vid 1500-talets början, i medeltidens elfte timme, fanns i det dåvarande Sverige ett 50-tal klosterstiftelser. Åtta ordnar fanns representerade: cistercienser, johanniter, dominikaner, franciskaner, birgittiner, karmeliter, antoniter och kartusianer, uppräknade i den ordning de uppträdde i landet.

Drygt hälften av klostren, 31 st., låg i rikets städer. Av dessa dominerade dominikaner (11 munkkloster och 2 nunnekloster) och franciskaner (16 munkkloster och 1 nunnekloster), de återfanns främst i de äldre medeltidsstäderna. Johanniter, birgittiner, karmeliter, och kartusianer hade vardera ett stadskloster.

På landsbygden i Svea- och Götaland återfanns cisterciensernas sex munkkloster och sju nunnekloster. Johanniterna hade två landsbygdskloster, likaså franciskanerna. Antoniter och kartusianer hade sina enda kloster förlagda till landsbygden.

Ordnarna uppräknas i fig. 1 i den följd de uppträtt i det medeltida Sverige. Sex av dem, cistercienserna, johanniterna, dominikanerna, franciskanerna, karmeliterna och kartusianerna, var stora och välkända högmedeltida ordnar, birgittinerna och antoniterna tillhörde de mindre utbredda.

1. Cistercienserorden (*Ordo cisterciensis*) (fig. 2)

Uppstod som en benediktinsk reformorden med sitt ursprung i det ödemarkskloster som cluniacenserab-

boten Robert av Molesme grundade i Citeaux (latiniserat *cistercium*) i Burgund år 1098. Den asketiskt inriktade munkkolonin i Citeaux ställdes under påvermaktens överhöghet och beskydd genom en bulla av år 1100. Från Citeaux grundades under 1100-talets början fyra dotterstiftelser, *La Ferté* (1113), *Pontigny* (1115), *Clairvaux* (1115) och *Morimond* (1115), vilka tillsammans med moderkonventet kom att bilda ordens fem *stamkloster*. Denna strängt reformsinnade benediktinska sammanslutning fick stadfästelse som självständig orden år 1119. Med Benedikt av Nursias klosterregel, från 500-talet, som främsta rättesnöre var orden ägnad ett inre kontemplativt liv och hårt fysiskt arbete (jordbruk, boskapsskötsel

1. Cistercienser	6 munkkloster	7 nunnekloster
2. Johanniter	3 munkkloster (+ 1 kyrkostiftelse i Sthlm)	
3. Dominikaner	11 munkkloster	2 nunnekloster
4. Franciskaner	16 munkkloster	2 nunnekloster
5. Birgittiner	2 dubbelkloster (munkar & nunnor)	
6. Karmeliter	1 munkkloster	
7. Antoniter	1 munkkloster	
8. Kartusianer	1 munkkloster	

Fig. 1. Översikt över de sammanlagt 51 medeltida klosterstiftelserna i Sverige-Finland.

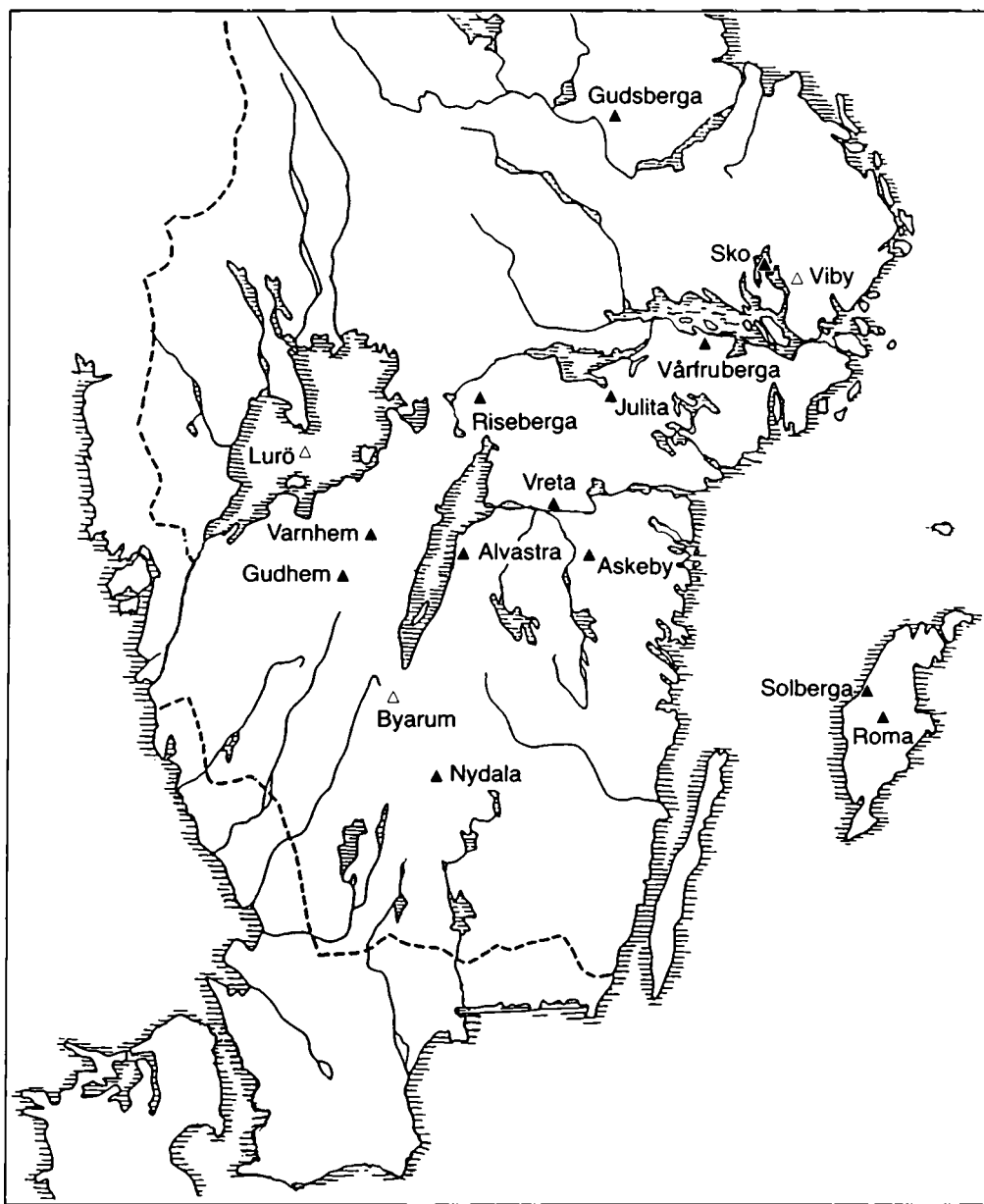

Fig. 2. Cistercienser.

▲ Cistercienser

etc.). Kontakten mellan dotterkloster-moderkloster och ordens fem huvudkloster i Burgund upprätthölls genom ett sinnrikt system av vistationsskyldigheter, vilka ålåg klostrens ledare, abbotarna. Ordens kloster var ej indelade i geografiska provinser, utan räknade samhörigheten genealogiskt, i *stammar/släktlinjer*, med utgångspunkt i de fem huvudklostren. Så tillhörde t.ex. alla det medeltida Sveriges cistercienserkloster Clairvaux's *stam*, eftersom de svenska moderklostren Alvastra och Nydala grundats av munkar från Clairvaux. Orden etablerade sig på landsbygden, huvudsakligen nära ödemarker, på gränsen mellan odlad och obruten mark. Grundläggningsdonationerna bestod av ett befintligt huvudgods, eller ett delvis obrukat landområde, som skänktes till munkarna av någon kunglig person, regional furstlig familj eller av någon ärkebiskop/biskop. Cistercienserna ägnade sig i jordbruket bl.a. åt betydande nyodling på f.d. sankmarker och i skogsbygder. Man sysslade också med fiskodling, vinodling, färskkötsel samt gruv- och järnbruksdrift. Cistercienserklostrens godsinnehav ökades kontinuerligt under medeltiden genom testamentariska donationer eller vängåvor från besuttna personer, orden blev på detta sätt med tiden betydande landägare i Europas jordbruksområden. Ordens för eftervärlden mest berömde medlem var den Helige Bernhard, abbot i Clairvaux från år 1115 till sin död 1153.

6 MUNKKLOSTER: *Alvastra* (1143), *Nydala* (1143), *Varnhem* (1150), *Roma* (1164), *Viby-Julita* (1160), *Gudsberga* (1477).

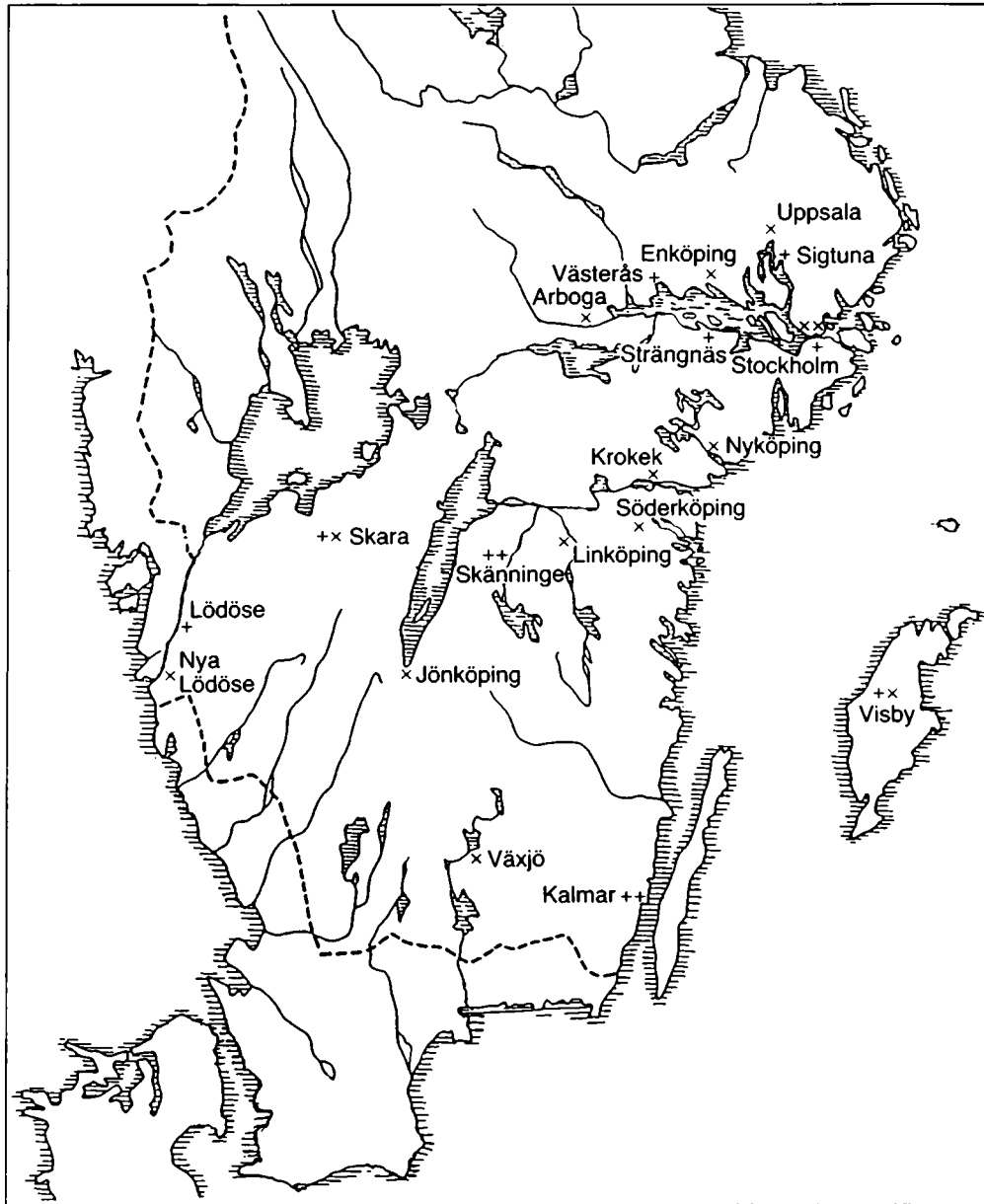
7 NUNNEKLOSTER: *Vreta* (1162), (möjligen grundades Vreta som benediktinerkonvent redan under 1100-talets första hälft och omvandlades år 1162 till cister-

cienserkloster), *Askeby* (1162-67), *Vårbruberga* (1160-tal), *Gudhem* (1160-tal – 1175), *Byarum-Sko* (1170-80-tal, resp. 1230-tal), *Riseberga* (1195-1200), *Solberga* (1233-46).

2. *Johanniterorden (Religio sacre domus hospitalis sancti Johannis Hierosolimatani)* (fig. 4)

Orden uppstod redan före korstågstiden, som en lekmannainstitution, vid det pilgrimshospital som italienska köpmän från handelsstaden Amalfi grundat i Jerusalem ca. år 1070. Efter att de kristna truppena under första korståget erövrat Jerusalem (år 1099) organiserades vid hospitalet ett brödraskap som följde den Helige Augustinus regel. År 1154 ombildades orden till en korsriddare- och hospitalsorden. Bröderna organiserades i tre huvudgrupper: *korsiddarna* som var soldatmunkar (med uppgift att bekämpa muslimerna och försvara det kristna Jerusalem), *prästmunkarna* som skötte kortjänsten och ledde övrig religiös verksamhet och *de tjänande bröderna*, lekmannabröder som betjänade ordens riddare och präster samt skötte ordens hospital. Med utgångspunkt från Jerusalem och Det Heliga Landet spreds orden över hela Europa, allteftersom man erhöll jordagods från förnäma donatorer. Efter att Jerusalem åter kommit i muslimernas händer (år 1187) flyttade Johanniterna sitt högskvarter till Cypern, därefter på 1300-talet till Rhodos och slutligen till Malta, efter turkarnas erövring av Rhodos år 1522. Ordens mest kända befästning är den välbevarade borgen Krak des Chevaliers, vilken uppfördes som en av huvudborgarna i Palestina (nu på Syrisk mark) med början på 1100-talet. Efter den konkurrerande Tempelherreordens upplösning, på 1310-talet, övertog Johanniterna en del av denna ordens rika besittningar i Europa. Mot slutet av medeltiden

Fig. 3. Dominikaner och Franciskaner.

var sjukvård och jordagodsförvaltning Johanniter-
nas främsta verksamhetsgrenar.

3. MUNKKLOSTER MED HOSPITALSSTIFTELSE: *Tuna-Eskilstuna* (1167-85), *Köpinge* (1469), *Kronobäck* (1479) samt en kyrkostiftelse i *Stockholm*, S:t Johannes, grundad under 1400-talets sista decennier.

3. Dominikanerorden (*Ordo fratrum praedicatorum*) (fig. 3)

Grundad av en spansk kanik *Dominicus* († 1221), stadfäst som självständig orden år 1216, med den Helige Augustinus regler som rättesnöre. Ordensgrundaren, den Helige Dominicus, hade ursprungligen tänkt sig sin orden som ett missionerande sällskap, som skulle sprida kristendomen till de slaviska folk som bebodde kustområdena vid södra Östersjön. Istället kom orden, på påvlig order, att ägna sig åt 'inre mission' i de delar av Europa, fr.a. Akvitanien (nuvarande sydvästra Frankrike), där schismatiska kyrkor och folkliga trosuppfattningar hotade den västliga kyrkans enhet och Roms överhöghet. Dominikanerna förbands på detta sätt nära med de kättarprocesser som hölls i Sydeuropa under hög- och senmedeltid. I övriga Europa blev orden ett sällskap av predikande bröder (prästvigde ordensbröder, se ordens namn). Med utgångspunkt från de i betydelsesfullare städer etablerade klostren/ordenshusen predikade de den officiella läran (mot schismatiska uppfattningar »kätteri«, folketro och andra irrläror) i sina kyrkor samt ute i det fria vid marknader och under samlingar vid de stora kyrkliga högtiderna. Orden fick relativt snart en utpräglad intellektuell och lärdomsmässig inriktning och en mängd ordensmedlemmar uppträder redan under 1200-talets första hälft som betydelsefulla lärare vid de gamla uni-

versiteterna i Italien, Frankrike, Tyskland och England. Thomas av Aquino († 1274), lärare vid universitetet i Paris, var en av de mest kända av dessa dominikanska intellektuella. Dominikanernas ekonomiska bas var penningekonomin i städerna, i motsats till tidigare ordnars beroende av jordbruksekonomin på landsbygden. På samma sätt som övrigt ordensfolk i den kristna kyrkan avgav dominikanerna *fattigdomslöftet* (personlig fattigdom), men hade, till skillnad från de på landsbygden verksamma kontemplativa ordnarna och riddarordnarna, även ett förbud mot *gemensamt ägd fast egendom*. Liksom franciskanerna skulle dominikanerna huvudsakligen försörja sig på givmilda donatorers penninggåvor (man fick ta emot donationer av mark och fast egendom, men denna måste sedan säljas inom en viss tid). Man hade även tillstånd att försörja sig och sina kloster genom insamling bland allmänheten, »tiggeri«, och betecknas därför ofta som en av *tiggerordnarna* (*mendicanterna*). Genom talrika penninggåvor och förtjänster från försålda donationsgods ackumulerade dominikanerna, liksom franciskanerna, redan vid mitten av 1200-talet betydande förmögenheter i reda pengar.

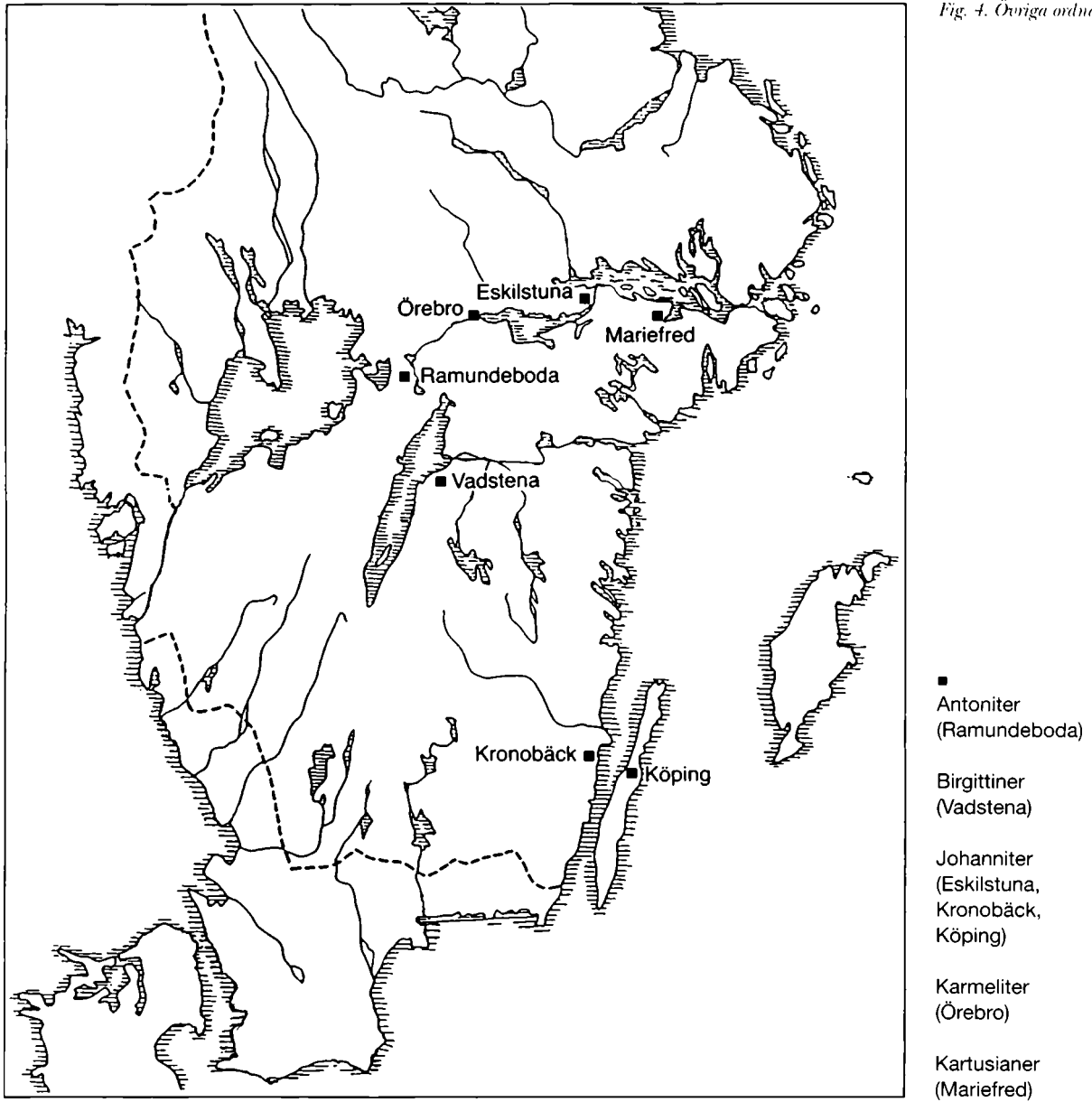
11 MUNKKLOSTER: *Visby* (före 1230), *Sigtuna* (1237), *Skänninge* (1237), *Skara* (1239), *Lödöse* (1243), *Kalmar* (1243), *Västerås* (1244), *Åbo* (1249), *Strängnäs* (1268), *Stockholm* (1340), *Viborg* (1392).

2 NUNNEKLOSTER: *S:t Martin* i *Skänninge* (1281) och *S:t Johannes* i *Kalmar* (1299).

4. Franciskanerorden (*Ordo fratrum minorum*) (fig. 3)

En mendikantorden, ursprungligen uppkommen

Fig. 4. Övriga ordnar.

som ett lekbrödrasällskap »*de fattiga*«, bildat av den Helige Franciskus av Assisi († 1226) under de första åren av 1200-talet. Sällskapets bröder skulle leva i absolut fattigdom (personlig såväl som gemensam), fritt vandrande och predikande bland människorna, allt enligt mönster av Kristi liv och gärning och i hans lärjungars efterföljd. Som mål hade Franciskus att predika Guds (evangeliernas) ord och det kristna kärlesbudskapet för alla de som ville lyssna, på de platser där människor träffades i större eller mindre skaror. Lekbrödrasällskapet fick påvligt tillstånd att predika Guds ord redan under 1210-talet. En officiell orden *de små brödernas orden* grundades år 1223, men först efter Franciskus död omvandlades sällskapet, mot grundarens vilja, till en institutionaliserad orden. Medlemmarna bestod huvudsakligen av prästvigda bröder som hade sin fasta punkt i kloster/ordenshus placerade i, eller strax utanför, stadsbebyggelsen. Franciskanerna utvecklade en folkligt okomplexerad och demagogisk predikokost som de utövade varhelst människor samlades. Även om den folkliga framtoningen var starkare än dominikanernas, engagerade sig även franciskanerna i hög- och senmedeltidens utbildningsliv genom verksamhet vid ett flertal äldre universitet på kontinenten. Fatigdomslöftet innebar att bröderna endast fick ta emot mat och husrum under sina vandringar bland folket, penninggåvor godkändes ej. Ursprungligen tillhörde de kyrko- och klosterbyggnader man uppförde i ständerna nominellt kurian i Rom medan dess innehavare, franciskanerna, endast disponerade byggnaderna ifråga. Samma förhållande gällde penninggåvor eller donerad fast egendom (dessa *tillhörde* den Heliga Stolen, men *brukades* av franciskanerbröderna).

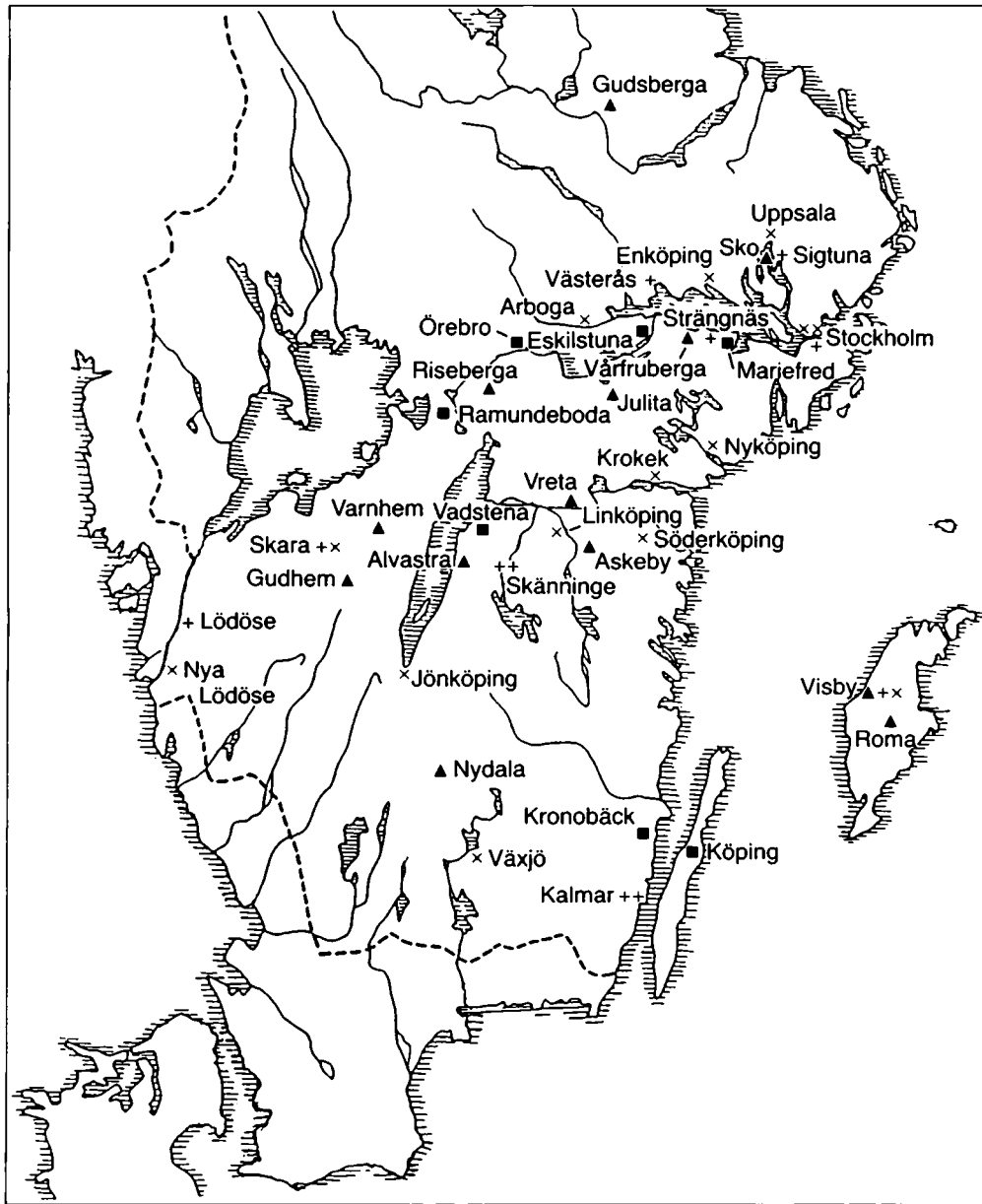
16 MUNKKLOSTER: *Visby* (1233), *Söderköping* (1235), *Skara* (1242), *Uppsala* (1247), *Enköping* (1250), *Stockholm* (1270), *Nyköping* (1280), *Jönköping* (1283), *Arboga* (1285), *Linköping* (1287), *Viborg* (före 1403), *Krokek* (före 1440), *Krokek* (före 1440), *Raumo* (före 1449), *Kökar* (före 1472), *Nya Lödöse* (efter 1473), *Växjö* (1480-tal).

1 NUNNEKLOSTER: Clarissornas *S:ta Clara* i *Stockholm* (1286).

5. *Birgittinerorden (Ordo sanctissimi salvatoris)* (fig. 4)

Dubbelklosterorden grundad av svenskan Birgitta Birgersdotter († 1373) för ett kloster vid den av kung Magnus Eriksson och drottning Blanche donerade palatsanläggningen Vadstena gård i Östergötland. Reglerna författades av Birgitta och nedtecknades av Petrus Olavi, prior i Alvastra cistercienserkloster. Genom brev till curian och personliga audienser hos påven lyckades Birgitta år 1370 utverka tillstånd för bildandet av sin klosterstiftelse i Vadstena. I realiteten hade det vid denna tidpunkt sedan något år tillbaka existerat ett ordensliknande sällskap av män och kvinnor, som arbetat och levt efter Birgittas intentioner och som byggt på en klosteranläggning i Vadstena. Åren 1378 och 1420 gavs påvlig bekräftelse av Birgittas regler, officiellt som tilläg till den Helige Agustinus regler, för Vadstena kloster och eventuella dotterkloster. Livet i ett birgittinerkloster skulle vara ägnat det kontemplativa livet, systerarna skulle utgöra majoriteten av klostrets innehavare (maximalt 60 st.) medan prästmunkarna (som mest 13 st.) skulle fungera som konventets präster och tillsammans med diakonerna (högst 4) hade ansvaret för riternas genomförande. Klostret stod un-

Fig. 5. Svenska kloster vid medeltidens slut.

- ▲ Cisterciensers
- × Dominikaner
- + Franciskaner
- Övriga;
Antoniter,
Birgittiner,
Johanniter,
Karmeliter,
Kartusianer

der abbedissans ledning, till sin assistans hade hon den främste av klostrets prästmunkar, generalkonfessorn. Först 1384 skedde den officiella invigningen av klostret i Vadstena, 11 år efter ordensgrundarens död. Birgitta, som dog i Rom år 1373, fraktades i procession hem till Vadstena och helgonförklarades (*kanoniserades*) 1391. Hennes dotter Katarina († 1381), klostrets första ledare i Vadstena, saligförklarades (*beatificerades*) och skrinlades år 1489. Vadstena kloster blev på detta sätt en betydande vallfartsort under senmedeltiden. Birgittas relikier och klosterinnevånarnas sociala hemvist i högadeln och de rika borgarfamiljerna gjorde att Vadstena, från grundandet i slutet av 1300-talet, kom att bli det mest gynnade av alla svenska kloster vad gäller penning- och godsdonationer. Redan i slutet av 1300-talet grundades de första dotterklostren på kontinenten, totalt omfattade orden vid medeltidens slut omkring 25 kloster, i Norden och på kontinenten.

2 DUBBELKLOSTER: *Vadstena* (1370-1384) och *Nåden-dal* (1438-40).

6. *Karmeliterorden (Ordo beate Marie virginis de monte Carmeli)* (fig. 4)

Omkring år 1150 bosatte sig några franska korsfärdare som eremiter på berget Karmel i Palestina. Vid 1200-talets början antog den växande eremitkolonin en regel som bl.a. föreskrev absolut fattigdom och strängt fastande. 1226 stadsfästes bestämmelserna av påven och 1247 ombildades eremitbrödrasällskapet till ett konventionellt klostersonfund och några år senare (1253) fick man status som *mendicanter*. Efter de kristna härarnas slutliga fördrivande från Palestina år 1299, flyttade moderklostret på Karmel till Europa och orden fick en snabb spridning, fr.a. i Eng-

land och Frankrike. Karmeliterna kombinerade mendikantordnarnas huvudsysselsättning, predikan för folket i städerna, med de äldre ordnarnas intresse för kontemplativt liv, inom klostrets murar.

1 MUNKKLOSTER: *Örebro* (1456).

7. *Antoniterorden (st. Antonii ordinis st. Augustini viennensis)* (fig. 4)

En fransk adelsman, Gaston, grundade år 1091 ett lekbrödrasällskap som skulle sköta det av honom bekostade sjukhuset i Vienne, nära Grenoble (i nuvarande östra Frankrike). Denna hospitalsstiftelse var ägnad vården av de som drabbats av den s.k. *Antoniuselden*, en sjukdom av epidemisk karaktär med stark hudrodnad som typiskt symptom (därav namnledet *-eld*). Hospitalsstiftelsen och brödraskapet stadfästes av påven år 1096, från år 1218 avlade hospitalsbröderna de tre klosterlöftena och lekmannasällskapet fungerade sedan som en klosterkommunitet. Senare under 1200-talet antogs augustinerregeln som rättsnöre för det dagliga livet och år 1297 fick antoniterna påvlig bekräftelse på sin ställning som självständig klosterorden. När epidemierna av antoniuseld avtog, under högmedeltiden, övergick antoniterna till vård av de som drabbats av olika hud- och könsjukdomar samt åt att bedriva härbergsverksamhet.

1 MUNKKLOSTER: *Ramundeboda* i Tiveden (tidigast nämnt år 1497).

8. *Kartusianerorden (Ordo cartusiensis)* (fig. 4)

Ursprunget till orden är den eremitkoloni som den Helige Bruno, tillsammans med sex följeslagare, grundade i dalen Chartreuse (latiniserat *Cartusia*) år 1084. Den asketiskt inriktade eremitkolonin växte

till en större kommunitet som så småningom kom att tillämpa Benedikt av Nursias regel i egen tolkning. Efter en kort tid hade ett flertal kolonier bildats efter samma mönster (bl.a. år 1090 i La Torre i Italien). Eremitersammanslutningarna fick sin första skrivna regel år 1127, den baserade sig på benediktiinregeln och de lokala sedvänjor som utvecklats i klostret Chartreuse. Påvlig stadfästelse som självständig orden fick man år 1176. Ordens syfte var att förena eremitlivet med ett liv inom en klosterkommunitet med gemensamt gudstjänstfirande. Denna strävan till isolering satte sin prägel på de kartusianska klosteranläggningarnas uppbyggnad. Prästmunkarna (högst 14 st.) bodde var och en i separata bostä-

der (med var sin muromgärdad trädgårdstäppa). Lekmannabröderna hade gemensam sovsal, allt innanför höga murar, noggrant avskilt från det världsliga samhället. De storartade anläggningar som denna typ av klosterliv krävde var mycket kostsamma att uppföra och orden behövde på så sätt mycket förmögna och mäktiga grundläggare och beskyddare. Under senmedeltiden blev kartusianernas klosterkyrkor omtyckta gravplatser för självständiga furstar och deras familjer och kartusianerna mottog stora gåvor för de gravplatser och den kortjänst de ställde till sina grundares/donatorers disposition.

I MUNKKLOSTER: *Mariefred* (1493).